

Tadeusz Piaskowski

MUZEUM MIKOŁAJA KOPERNIKA WE FROMBORKU PRZYKŁAD WSPÓŁPRACY ŚWIECKICH MUZEALNIKÓW Z DUCHOWIEŃSTWEM KATEDRALNYM

We wrześniu 2008 r. mija 60 lat od czasu, kiedy staraniem Związku Historyków Sztuki i Kultury powołano na Wzgórzu Katedralnym we Fromborku Muzeum Mikołaja Kopernika. Jest ono kontynuacją Muzeum Wielkiego Astronoma, założonego w roku 1916 przez kanonika miejscowej kapituły i znakomitego historyka Eugeniusza Brachvogla.

Pierwszą ówczesną ekspozycję zlokalizowano na trzeciej kondygnacji wieży, należącej niegdyś do Mikołaja Kopernika i w kilku pomieszczeniach przyległej do niej XIX-wiecznej biblioteki kapitulnej. Wyposażenie tej wystawy miało charakter eklektyczny. Z braku oryginalnych eksponatów i mebli pochodzących z epoki, pokazywano tutaj głównie kopie i reprodukcje, a wśród

mebli i obrazów zdarzały się eksponaty barokowe i neogotyckie. Mimo tych niedoskonałości ekspozycja kopernikańska cieszyła się dużym powodzeniem wśród zwiedzających i została wspomniana życzliwie w książce Melchiora Wańkowicza *Na tropach Smętki*. Jej istnienie zakończyła II wojna światowa.

Kiedy w lutym 1945 r. ustały we Fromborku działania wojenne, zastano tutaj niewyobrażalny ogrom zniszczeń. W gruzach legło blisko 80% zabudowy miejskiej, a na wzgórzu ocalała właściwie jedynie katedra z okalającymi ją murami. Pozostałe obiekty zostały bądź całkowicie wypalone, bądź też pozbawione hełmów i pokryć dachowych. Wydawało się wówczas, że odbudowa zespołu Wzgórza Katedralnego jest niewykonalna. Mimo to już wiosną 1946 r. z inicjatywy olsztyńskiej służby konserwatorskiej, działającej wspólnie z administracją apostolską diecezji warmińskiej i przy pomocy komitetu lokalnego, przystąpiono do prac zabezpieczających. Uporządkowano przede wszystkim katedrę, uzupełniając ubytki w jej zachodniej elewacji, naprawiając dachy i wywożąc gruz z najbliższego otoczenia.

Pierwszą powojenną realizacją konserwatorską na Wzgórzu Katedralnym była odbudowa i adaptacja na cele muzealne wewnętrznej kanonii pod patronatem Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej, przylegającego do niej Domu Kustosza i Wieży Kopernika. Ten zespół zabytkowych budynków usytuowanych na murach obronnych w północno-zachodniej części dziedziny katedralnego, stosunkowo nieźle zachowany, wyjątkowo nadawał się do zamierzonej realizacji. Inicjatorem był wspomniany już Związek Historyków Sztuki i Kultury, który z inicjatywy Stanisława Lorentza, ówczesnego dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, powołał w maju 1947 r. Komitet Fromborski dla opracowania programu odbudowy i adaptacji wymienionego zespołu architektonicznego na cele muzealne. W skład komitetu, któremu przewodniczył prof. Włodzimierz Antoniewicz weszli: Jan Antoni Miączyński, Tadeusz Przykowski, Stefan Kozakiewicz, Gerard Cio-

1. Pierwsza wystawa na Wzgórzu Katedralnym poświęcona Mikołajowi Kopernikowi, 1916

1. First exhibition on Cathedral Hill devoted to Mikołaj Kopernik, 1916

łek oraz dwaj młodzi architekci z Politechniki Warszawskiej Zbigniew Hornung i Deubel. Ten ostatni sprawował nadzór nad realizacją prac konserwatorskich z ramienia Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki. Wykonanie prac remontowo-konserwatorskich powierzono w lutym 1948 r. Oddziałowi IX Państwowych Przedsiębiorstw Budowlanych z Olsztyna.

Organizatorzy muzeum od początku rozumieli, że ze względu na znikomą liczbę pamiątek bezpośrednio związanych z wielkim astronomem, należy pójść drogą odbudowy i konserwacji zabytkowej architektury Wzgórza Katedralnego, jako jedynej tutaj rzeczywistej pamiątki po Koperniku i 300-letnich rządach polskiej administracji kościelnej.

Głównym akcentem i zaczątkiem założenia architektonicznego warowni jest katedra pw. Najświętszej Panny Marii Wniebowziętej i św. Andrzeja Apostoła, wzniesiona w latach 1329-1388. Halowa, trójnawowa z wydzielonym prezbiterium, bezwieżowa z dobudowaną od strony południowej w latach 1732-35 kaplicą Zbawiciela została z czasem otoczona murami obronnymi z systemem wież, baszt i bram. Pierwsza wzmianka o budowie masywnych obwarowań wzgórza pochodzi z roku 1391. Realizację obwarowań zakończono dopiero w roku 1537. Najpotężniejszym elementem tego systemu i jego pionową dominantą jest wysoka dzwonnica nadbudowana w latach 1683-1685 nad XV-wieczną ośmioboczną basteją w południowo-zachodnim narożu warowni.

Owa oktagonalna wieża artyleryjska, zwana *mag-na turris*, powstała przed rokiem 1448 jako kluczowy punkt najbardziej zagrożonego płaskiego przedpoła i głównego dojazdu do warowni. Jest to zapewne ostatni element całego systemu obrony wzgórza. Od początku ustawiono na tej bastei dzwonnice drewnianą lub zbudowaną w konstrukcji szkieletowej, którą w latach 1683-1685 zastąpiono z inicjatywy biskupa Michała Radziejowskiego, kilkukondygnacyjną dzwonnice murowaną, zwieńczoną wspaniałym barokowym hełmem. Po zniszczeniach wojennych została odbudowana w latach 1970-1973 i można powiedzieć, że była to najlepsza realizacja konserwatorska ostatnich czasów na tym terenie. Autorami projektu tej realizacji byli dwaj inżynierowie z Olsztyna – architekt Witold Czajkowski i konstruktor Edward Sapała.

Zachodniej strony warowni broni wysoki mur zwieńczony krenelazem z dwoma poziomami ganków obronnych i prostokątną wieżą bramną (Brama Zachodnia),

2. Zniszczony w 1945 r. pałac biskupi na Wzgórzu Katedralnym

2. Bishops' palace on Cathedral Hill, destroyed in 1945

przykrytą czterospadowym dachem. Dalej – prostokątna wieża wzniesiona jeszcze przed rokiem 1400, przykryta dachem namiotowym, flankuje mur w północno-zachodnim narożu. Należała ona niegdyś do Mikołaja Kopernika, stąd od wieku XVII nazywana jest Wieżą Kopernika. Zniszczona w czasie II wojny, została odbudowana i odremontowana w latach 1948-1965. Na jej najwyższej kondygnacji, kontynuując ideę Brachvogla, udostępniono zwiedzającym „Pracownię uczonego doby renesansu”, mającą przypominać gabinet pracy astronoma z tej epoki. Budynek biblioteki kapitulnej, gdzie mieściła się wcześniejsza ekspozycja kopernikowska, spłonął w czasie wojny i w roku 1947 został rozebrany.

Między Wieżą Kopernika a północną półkolistą wieżą zwaną od wieku XVIII Basztą Kustodii, rozwija się północno-zachodni odcinek muru, tworzący skośne ścięcie prostokątnego obwodu warowni.

Pośrodku, na murach wcześniejszej furty północnej, wznosi się *Kanonia pod patronatem Najświętszej Marii Panny Wniebowziętej*. Zbudowana została w roku 1630 na fundamentach wcześniejszej kanonii i na murach nadbramia furty północnej. Swoją ostateczny kształt uzyskała dzięki przebudowie z roku 1713. Jest to budynek barokowy, dwukondygnacyjny, z zachowanymi elementami gotyckimi i późnorenansowymi.

3. Kanonie wewnętrzne NMP na Wzgórzu Katedralnym – pierwsza powojenna siedziba muzeum, lata 60. XX w.

3. Inner canonries of the Holy Virgin Mary on Cathedral Hill – the first post-war seat of the museum, 1960s

Zbudowany został na planie prostokąta, ustawiony kalenicowo w stosunku do dziedzińca, elewacją północną opiera się o mur obronny. Do wnętrza prowadzi tokański portal, nad którym od roku 1948 widnieje zegar słoneczny. Z obszernej sieni schody prowadzą na piętro. Wnętrze parteru oraz sieni na piętrze przykrywają stropy z roku 1864. W salach piętra zachowane zostały stiukowe, bogato dekorowane fasetowe sufity z roku 1713. Z tego też okresu pochodzi kominek w dużej sali na piętrze, stiukowy o wyjątkowo bogatej dekoracji. Zachowało się tutaj troje barokowych, intarsjowanych drzwi z oryginalnymi okuciami i zamkami oraz fragment podłogi z tego okresu. W czerwcu 1975 r. zainstalowano na parterze kanonii aparaturę służącą prezentowaniu widowiska „Światło i dźwięk”. Cieszyło się ono niezwykłą popularnością wśród zwiedzających. Po 13 latach zaprzestano tych prezentacji z uwagi na zużycie elementów elektronicznych, których w latach 80. nie było już na rynku. Ostatni remont kapitalny przeprowadzono tutaj w latach 2006-2007, adaptując pomieszczenia kanonii na pracownie muzealne i magazyny.

Kanonía pod patronatem NPM Wniebowziętej dobudowana została do zachodniej elewacji gotyckiego Domu Kustosza. Jest on nie tylko najstarszą kanonią wewnętrzną na Wzgórzu, lecz i jednym z naj-

starszych i najlepiej zachowanych w pierwotnym kształcie domów mieszkalnych w tej części naszego kraju. Budowa jego przypada na lata 1513-1517. Usytuowany został w pobliżu zachodniej elewacji katedry. Oparty jest ścianą północną o mur obronny. Zbudowany na planie prostokąta, częściowo podpiwniczony, posiada trzy kondygnacje. Przykryty jest podobnie jak sąsiednia kanonia, dwuspadowym dachem ceramicznym z naczółkiem. Jest nietynkowany. Do wnętrza wiedzie portal o łuku koszowym, obramiony laskowaniem z profilowanej cegły. Wnętrze jednokondygnacyjne, od roku 1713 zostało połączone z sąsiednią kanonią. Na każdej kondygnacji znajduje się duża izba i sieni. Izby i sienie przykrywają drewniane, belkowe stropy z XVII i XIX wieku. Najbardziej reprezentacyjny strop, na pierwszym piętrze, zapewne jesz-

cze z XVI w. zachował duże partie polichromii o charakterze roślinnym. Znajdujący się na tej kondygnacji późnobarokowy kominek wykonany został z piaskowca w roku 1713. Manierystyczny kominek na drugim piętrze pochodzi z roku 1630. W zespole tym w latach 1948-1970 mieściło się Muzeum Mikołaja Kopernika. W roku 1630 Dom Kustosza został komunikacyjnie połączony z półkolistą, średniowieczną Wieżą Kustodii, za którą siedem skarp wspiera od zewnątrz długi, północny odcinek muru z wąskimi strzelnicami.

Od wschodu mur flankuje szeroka prostokątna wieża (XV-XVIII w.), komunikacyjnie i funkcjonalnie związana z katedrą, mieszcząca we wnętrzu Kapitułarz. W połowie wschodniego ciągu murów znajduje się występująca na zewnątrz okrągła Baszta Wschodnia, wzniesiona w roku 1536. Zamyka ona szczyt dawnej furty.

Dalej o południowo-wschodni odcinek muru opiera się potężna bryła Starego Pałacu Biskupiego z XIV-XVIII w., od roku 1970 główna siedziba Muzeum Mikołaja Kopernika. Mur południowy zamyka od wschodu elewacja ryzalitu pałacu biskupiego, na której wyraźnie widać ślady po pierwotnie istniejącej tutaj wieży, w której jeszcze w XIV w. mieściła się szkoła katedralna. Zaczątkiem tego założenia była wspomniana wieża narożna, mieszcząca szkołę katedralną z mieszkaniem

4. Pamiątkowa tablica w kanonii NMP na Wzgórzu Katedralnym

4. Commemorative plaque in the Holy Virgin Mary canonry on Cathedral Hill

Remontowany był jeszcze gruntownie w latach 1767-1795 z inicjatywy bp. Ignacego Krasickiego. W latach 1841-1842 decyzją kapituły z funduszków biskupich wykonano remonty wnętrz, a elewacje wylicowano maszynową cegłą. W roku 1850 przeniesiono tutaj biura kurii diecezjalnej. W takim stanie pałac przetrwał do lutego 1945 r., kiedy został doszczętnie zdewastowany i spalony, pozostały jedynie mury magistralne. Dopiero w roku 1956 ruiny pałacu wstępnie zabezpieczono. W roku 1964 przystąpiono do realizacji prac remontowo-konserwatorskich wg projektu opracowanego na Politechnice Warszawskiej przez Czesława Wegnera i Andrzeja Wolczyńskiego pod kierunkiem prof. Piotra Biegańskiego. Prace budowlane zakończono w roku 1970 i wówczas przeniesiono ekspozycję muzealną ze starego muzeum do nowego obiektu.

W wyniku przeprowadzonych wówczas prac konserwatorskich zrekonstruowano częściowo elewacje gotyckie i renesansowe, pozostawiając bryłę budynku w zasadniczym kształcie nadanym jej w czasie XVIII-wiecznej przebudowy. Wnętrze pałacu przystosowano do ekspozycji muzealnej, tworząc na poszczególnych kondygnacjach trzy wielkie sale wystawowe z aneksami.

W połowie długości południowy ciąg muru przerywa dwucylindryczna, czterokondygnacyjna Brama

scholastyka i dziekana kapituły. W ostatniej ćwierci wieku XV w. użytkowana była jako dom dziekana i w tym czasie rozbudowana została z wykorzystaniem muru południowego w kierunku zachodnim oraz nadbudowana o dwie kondygnacje. Od roku 1498 stała się czasową rezydencją biskupa, a około roku 1513 budynek został poszerzony w kierunku północnym. W roku 1526 decyzją bp. Maurycego Ferbera obiekt ten stał się stałą rezydencją biskupów warmińskich. Pałac biskupi był wielokrotnie niszczony i odbudowywany. W latach 1626-1630 i ponownie w roku 1655 został ograbiony i spalony przez wojska szwedzkie. Odbudowany został w roku 1666 przez bp Jana Wydźgę. W latach 1727-1728 bp Krzysztof Andrzej Szembek podjął decyzję o jego rozbudowie przez dostawienie od strony północnej ryzalitu i o przebudowie całego wnętrza.

5. Fragment pierwszej po wojnie wystawy kopernikowskiej w Domu Kustosza na Wzgórzu Katedralnym

5. Fragment of the first post-war Copernicus exhibition in the Custodian's House on Cathedral Hill

Południowa (XV-XIX w.) z głównym przejściem na dziedziniec warowni, do którego prowadzi drewniany most przerzucony nad fragmentami XVI-wiecznego Przedbramia. Brama wzniesiona została w pierwszej ćwierci wieku XV i już w roku 1490 wymieniana jest jako częściowo zamieszkała. W roku 1562 dobudowano do niej od strony dziedzińca budynek kurii. Brama wraz z kurią została kilkakrotnie zdewastowana podczas wojen XVII w. i w roku 1703. Za każdym razem była odbudowywana, aż do roku 1850, kiedy opuszczono ją na dobre. W roku 1856 została gruntownie przebudowana na kasę biskupią i w tym kształcie zachowała się do naszych czasów. Po wojnie niewielkim nakładem środków przeprowadzono tutaj remont sposobem gospodarczym, umieszczając w budynku bramnym Bank Spółdzielczy z mieszkaniami dla jego pracowników oraz nauczycieli fromborskich szkół. W roku 1969 budynek został przekazany muzeum. Wnętrza wieży bramnej przebudowane zostały na mieszkania dla pracowników muzeum o wysokim jak na owe czasy standardzie. Na parterze przewidziano pomieszczenia recepcyjne, które z czasem zamieniono na kasę muzealną i stróżówkę. Remont ten zakończono w roku 1973.

Od zachodu przylega do bramy budynek Nowego Wikariatu. Jego południową elewację stanowi mur obronny. Zbudowany został w roku 1723 na koszt bp. Teodora Potockiego dla wikariuszy obsługujących katedrę. W roku 1861 przedłużono go w kierunku zachodnim. Na początku XX w. jego wnętrza gruntownie przebudowano, m.in. obniżając sufity. Nieznacznie uszko-

6. Odcinek zachodni murów obronnych Wzgórza Katedralnego z Bramą Zachodnią i dawną dzwonnica katedralną

6. Western section of the defensive walls of Cathedral Hill together with the Western Gate and the former cathedral bell tower

dzony w czasie wojny, od roku 1948 mieścił mieszkania pracowników muzeum. W roku 1974 przystąpiono do jego remontu kapitalnego z zamiarem adaptacji wnętrza całego budynku na mieszkania pracownicze. W trakcie prac rozbiórkowych odsłonięto w jednej z izb na parterze wspinały, XVIII-wieczny drewniany strop, polichromowany realistycznymi motywami kwiatowymi, zacerpniętymi zapewne z rozpowszechnionych wówczas zielników. Odsłonięto również na ścianach tej izby fragmenty polichromii z iluzjonistycznie malowanym architektonicznym obramieniem portalu, z herbami biskupstwa, kapituły oraz bp. Szembeka. Ściany w górnej części zdobi lekki fryz z ornamentem kotarowym i z puttami. Autorem tej polichromii mógł być malarz Rogawski z Lidzbarka Warmińskiego, który w roku 1735, na polecenie bp. Krzysztofa Szembeka, wykonał podobną w charakte-

7. Wzgórze Katedralne – widok z tarasu dawnej dzwonnicy

7. Cathedral Hill – view from the terrace of the former bell tower

rze dekorację portalu katedralnej kaplicy Zbawiciela. Konserwację odkrytej polichromii wykonał w latach 1979-1982 zespół konserwatorów pod kierunkiem Marii Erdmann-Przełomcowej z Olsztyna.

Biegnącego w stronę ośmiobocznej bastei odcinka muru broni półkola Baszta Południowa, zwana również basztą prochową. Zrekonstruowana w latach 1956-1958 po zniszczeniach wojennych, stanowi dobry przykład udanej realizacji konserwatorskiej z tego czasu. Ten fragment muru zwieńczony jest krenelazem i podobnie jak odcinek przed bramą południową ma u góry szeroką odsadzkę od strony dziedzińca.

Dziedziniec Warowni, otoczony opisanym systemem murów, bram, wież i baszt, z budynkami służącymi niegdyś biskupom i kapitule, z katedrą – głównym kościołem diecezji warmińskiej, zajmuje obszar zbliżonego do prostokąta *plateau* o wymiarach 163 x 80 metrów. Obejmuje on zapewne teren osadnictwa staropruskiego i z całą pewnością teren drewnianego grodu biskupiego, zbudowanego na tym wzgórzu około roku 1251. Kształt swój dziedziniec warowni zawdzięcza przemianom zachodzącym tutaj w wiekach XIV-XVI. Zespół architektoniczny Wzgórza Katedralnego, jak wspomiano, był wielokrotnie niszczone w czasie działań wojennych, odbudowywany i przebudowywany. Do II wojny światowej zachował się jednak w zasadniczym kształcie nadanym mu jeszcze w okresie średniowiecza. Również niszczyielskie działania ostatniej wojny nie zdołały zniweczyć walorów zabytkowych i historycznych tego miejsca, zwanego od niepamiętnych czasów Wawelem Północy. Trwające tutaj niemal nieprzerwanie od roku 1948 prace konserwatorskie, zintensyfikowane przed rokiem 1973, kiedy przygotowywano obchody 500 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, sprawiły, że ten zabytkowy zespół odzyskał dawną świetność. Na początku lat 90. XX w. historyczna zabudowa Wzgórza Katedralnego wraz z otaczającymi ją zabytkowymi kano-niami została wpisana na światową listę dziedzictwa kulturalnego.

Dzieje fromborskiego muzeum są do 1989 r. nierozłącznie związane z decyzjami podejmowanymi przez władze polityczne państwa w stosunku do Kościoła.

Były w tym czasie okresy walki (do 1955) i względnego spokoju (po roku 1956). Potem jeszcze kilkakrotnie takie sytuacje się powtarzały, co odbijało się różnie na ciągłości prac konserwatorskich, ale nie miało wpływu na niezmiennie dobre stosunki i sąsiedzką współpracę kolejnych kierownictw muzeum z duchowieństwem katedralnym.

W końcu roku 1947 decyzją władz administracyjnych przejęto na własność skarbu państwa zespół murów obronnych okalających katedrę, z systemem wież i bram oraz z wszystkimi zachowanymi tam budynkami poza samą katedrą i związanym z nią komunikacyjnie kapitularem. Zarządcą tych ostatnich obiektów pozostała Kuria Biskupia Warmińska z siedzibą w Olsztynie. Od września 1948 r. dobrami muzealnymi zarządzał z Warszawy Związek Historyków Sztuki i Kultury, a od początku lat 50. administracja miejscowa za pośrednictwem muzeum i pod nadzorem wojewódzkiego konserwatora zabytków w Olsztynie. Tak więc władze państwowe przejęły opiekę nad całością systemu fortyfikacyjnego Wzgórza Katedralnego, znacznie zniszczonego w trakcie działań wojennych. W ówczesnej sytuacji, dysponując niezwykle skromnym budżetem, Muzeum Mikołaja Kopernika nie miało żadnych możliwości finansowania prac konserwatorskich w zarządzanych przez siebie obiektach. Wykluczał to również stan kadry merytorycznej (jedna osoba). Dlatego od początku całość spraw konserwatorskich przejął wojewódzki konserwator zabytków w Olsztynie, który do roku 1975, czyli do nowego podziału administracyjnego kraju, działając w oparciu

8. Wzgórze Katedralne z lotu ptaka, 2008

8. Aerial view of Cathedral Hill, 2008

o budżet centralny i terenowy, opracowywał dokumentację, zlecał wykonywanie robót i sprawował nad nimi nadzór konserwatorski oraz finansowy. Po roku 1975 zadania te przejął wojewódzki konserwator zabytków w Elblągu i prowadził je do roku 1989. Po transformacji ustrojowej odpowiedzialność za całość tych spraw przejęło Muzeum Mikołaja Kopernika i w miarę możliwości, pod nadzorem konserwatorskim, zajmuje się nimi do dnia dzisiejszego.

W roku 1993 decyzją Komisji Majątkowej, działającej na mocy ustawy z roku 1989 o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, obiekty i teren na Wzgórzu Katedralnym, stanowiące dotychczas własność skarbu państwa, przekazano Warmińskiej Kapitulie Metropolitalnej. Wspomniana komisja ustanowiła na rzecz muzeum prawo do nieodpłatnego użytkowania dotychczas zajmowanych obiektów przez okres 25 lat. Poczuwając się do odpowiedzialności za czasowo powierzone mienie, dyrekcja muzeum kontynuuje prace porządkowe i konserwatorskie na Wzgórzu Katedralnym, ale już nie tylko w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków,

bo i z kapitułą.

Wartości zabytkowe, artystyczne i historyczne zabudowy Wzgórza Katedralnego zwłaszcza w pierwszych latach jego istnienia wyraźnie kontrastowały z jakością muzealiów zgromadzonych w Muzeum Mikołaja Kopernika. Z braku autentycznych pamiątek po Koperniku, pierwszą ekspozycję przygotowaną wg scenariusza Tadeusza Przytkowskiego, otwartą 5 września 1948 r. i eksploatowaną do końca lat 60. XX w., wypełniły w głównej mierze kopie, reprodukcje i faksimile.

Świadomi tego muzealnicy – Otton Ślizie i Stefan Połom – oraz wojewódzki konserwator zabytków w Olsztynie Lucjan Czubieli postanowili prezentowaną w muzeum problematykę propagować również w założonym w tym celu periodyku „Komentarze Fromborskie”. W roku 1965 ukazał się pierwszy zeszyt „Komentarzy”, w którym oprócz artykułów o charakterze popularnonaukowym, znalazło się m.in. miejsce na poezję sławiącą to wyróżnione przez historię miejsce. Kolejne zeszyty zawierały treści nie tylko historyczne. Z biegiem czasu na ich łamach zaczęły zajmować coraz więcej miejsca tematy z dziedziny nauk matematycz-

9. Kopia obrazu Jana Matejki *Kopernik*, wykonana przez Annę Szymborską w 1948 r.

9. Copy of *Kopernik*, a painting by Jan Matejko, executed by Anna Szymborska in 1948

no-przyrodniczych. Było to wówczas w województwie olsztyńskim chyba drugie co do znaczenia wydawnictwo naukowe po „Komunikatach Warmińsko-Mazurskich”, redagowanych w Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Z czasem zbiory muzealne wzbogaciły się o wartościowe depozyty przekazane przez muzea warszawskie, poznańskie, olsztyńskie i rapperswilskie. Od roku 1975, kiedy muzeum fromborskie rozpoczęło działalność gospodarczą jako zakład budżetowy, otwarły się możliwości wzbogacania zbiorów drogą zakupów.

W roku 1970 ekspozycję muzealną przeniesiono do odbudowanego i zaadaptowanego na ten cel nowego pałacu biskupiego. Powierzchnia ekspozycyjna zwiększyła się tutaj kilkakrotnie, dzięki czemu oprócz stałej wystawy kopernikańskiej można było zorganizować kolejną interesującą wystawę, by pokazana niej znakomite zabytki kultury materialnej uzyskane z wykopalisk prowadzonych przez zespół prof. Jerzego Kruppe z Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie na terenie Wzgórza Katedralnego. Można też było jedną z sal wykorzystywać na wystawy czasowe, bez konieczności, jak to było w poprzednim miejscu, likwidowania w tym celu ekspozycji stałej. Przybyło wówczas kilku pracowników merytorycznych i znacznie wzrosła liczba pracowników pomocniczych. Muzeum otrzymało służbowy mikrobusek, uniezależniając się w ten sposób od przewoźników najemnych.

W działalności Muzeum Kopernika po roku 1970 rozpoczął się zatem nowy okres, który zaowocował intensyfikacją wystaw czasowych sztuki dawnej i współczesnej. Powołano nowe działy sztuki i rzemiosła artystycznego. Usamodzielniono muzealną bibliotekę, a po roku 1973, kiedy w odbudowanym oktogonie zorganizowano planetarium i w stojącej na nim dzwonnicy zawieszono wahadło Foucoult, powołano dział astronomii. W roku 1978 muzeum zatrudniało już 23 osoby, w tym 7 pracowników merytorycznych z wyższym wykształceniem, w 1988 r., analogicznie – analogicznie 34 i 7, zaś w latach 90. pracowało tutaj 40, osób a kadra merytoryczna liczyła 9 pracowników. Obecnie jest ich 12.

Wraz ze wzrostem liczebności kadry merytorycznej i powiększaniem się powierzchni ekspozycyjnej, rosła liczba organizowanych wystaw czasowych. Prezentowały one głównie sztukę dawną i współczesną, z akcentem na wywodzącą się z terenów dawnych Prus Królewskich i Książęcych, oraz nauki matematyczno-przyrodnicze. W ciągu pierwszych 20 lat istnienia muzeum, pokazywana była tutaj jedynie wystawa poświęcona Mikołajowi Kopernikowi. Bardzo sporadycznie, z powodu braku, miejsca instalowano wówczas wystawy cza-

10. Wieża Kopernika na Wzgórzu Katedralnym

10. The Kopernik Tower on Cathedral Hill

we. Dzięki przeniesieniu ekspozycji do odbudowanego pałacu biskupiego i pozyskaniu z czasem dalszych powierzchni ekspozycyjnych w odbudowanej dzwonnicy (1973 r.) i szpitalu św. Ducha (1989 r.), liczba organizowanych wystaw czasowych stale rosła. W sumie, w latach 1970-2008 przygotowano i udostępniono zwiedzającym 312 czasowych ekspozycji. Spore sukcesy wystawiennicze odnotowało muzeum w latach 80. XX w., co brzmi dosyć paradoksalnie, bowiem wielu pamięta obowiązujące wówczas ograniczenia niemal w każdej dziedzinie życia społecznego.

W 1983 r. muzeum otrzymało drugą nagrodę w ogólnopolskim konkursie na najciekawsze wydarzenie muzealne roku za wystawę „Niebo widziane z ziemi”, zorganizowaną z okazji 510 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika. Podobnie wysoko oceniono wystawę „Komety” w roku Komety Halleya (1985 r.) i wysta-

11. Fragment wystawy „Gabinet uczzonego doby renesansu” w Wieży Kopernika

11. Fragment of an exhibition "A Renaissance scholar's study" in the Kopernik Tower

wę „Jan Heweliusz” (1986 r.), a ekspozycję „Mikołaj Kopernik jako lekarz, XVI-wieczna wiedza medyczna” z 1987 r., zorganizowaną jako inauguracja prezentowania historii medycyny w remontowanym wówczas szpitalu św. Ducha, uznano za wydarzenie muzealne roku. Każda z tych wystaw, podobnie jak wiele innych organizowanych tutaj do dnia dzisiejszego, opatrzona została katalogiem.

Dzięki rozwijanej od roku 1975 przez muzeum działalności gospodarczej, szczególnie w ostatniej dekadzie, przyjęta polityka zakupów umożliwiła znaczący wzrost zbiorów starych druków, kartografii, starego rzemiosła artystycznego, zabytków z dziedziny historii astronomii i medycyny oraz sztuki dawnej i współczesnej. Zbiór starodruków i inkunabułów zawiera obecnie wiele unikatowych pozycji. Należy do nich drugie i trzecie wydanie *De revolutionibus...* – to ostatnie pochodzi z biblioteki Jana Heweliusza i opatrzone jest jego autografem. Jest też dzieło Kopernika o bokach i kątach trójkąta wydane w Wittenberdze w 1542 r., a także słynne *Narratio Prima* Jerzego Joachima Rhetyka, wydane w Gdańsku w roku 1540. Wśród zbiorów bibliotecznych Muzeum Mikołaja Kopernika znajdują się ponadto dzieła Galileusza, Jana Keplera, Tycho-na de Brahe, Jana Heweliusza i Izaaka Newtona. Jest wreszcie inkunabuł wenecki z roku 1497 i *De medicina* Aulusa Corneliusa Celsusa z roku 1502. Cenny

jest ogromny zbiór atlasów geograficznych, a najcenniejszy wśród nich – Atlas Mercatora (Gerarda Kremiera) wydany w Duisburgu w roku 1595. W ostatnim czasie muzeum wzbogaciło się o zabytkowe atlasy z wędutami miast europejskich oraz o bogatą kolekcję XVI-XIX-wiecznych map, obejmujących głównie tereny biskupiej Warmii.

W roku 1985 udało się okazjynie zakupić niewielki zbiór XVIII-XIX-wiecznych rzeźb i obrazów pochodzących z warmińskich lapidariów kościelnych. Dał on początek muzealnej kolekcji sztuki dawnej. Dzięki owocnej współpracy z proboszczem katedry zbiór został uzupełniony o depozyty z tego samego okresu, przechowywane dotychczas w tutejszym kapitularku, reprezentujące nie tylko sztukę sakralną, ale również rzemiosło artystyczne. W ostatnim czasie muzeum pozyskało z lapidarium katedralnego przechowywane tam od zakończenia II wojny fragmenty witraży wykonanych dla katedry fromborskiej w latach 1861-

1912 przez firmy witrażownicze z Wrocławia, Linnich i Koblencki. Staraniem dyrekcji i pracowników muzeum zostały one zidentyfikowane, ikonograficznie opracowane i przekazane do konserwacji. Obecnie znajdują się na muzealnej ekspozycji w sąsiedztwie stałej wystawy zabytków archeologicznych, pochodzących z Fromborka. W tym samym miejscu ustawiono w latach 70. XX w. dwa pięknie zdobione XVIII-wieczne piece, z których jeden jest miejscowy, drugi zaś przeniesiony z pałacu pod Ornetą.

Ważne miejsce w zbiorach muzeum zajmuje sztuka współczesna. Początki jej gromadzenia sięgają pierwszej połowy lat 70. XX w., kiedy to zaczęto organizować „plenery fromborskie”. Zapraszani do udziału w plenerach, często uznani artyści z kraju i zza granicy, zwyczajowo zostawiali w muzeum po jednej swojej pracy, dzięki czemu w przeciągu kilku lat pozyskało ono dzieła sztuki nawiązujące często do tematów bliskich problematyce tutaj prezentowanej. Biorąc pod uwagę również późniejsze zakupy zbiory sztuki współczesnej wzbogaciły się o dzieła takich artystów, jak Bronisław Chromy, Janusz Eysymont, Józef Gielniak, Władysław Hasior, Henryk Stażewski, Jonasz Stern, Jan Tarasin i inni. Do pokazów sztuki współczesnej od ponad ćwierćwiecza służy dawna dzwonnica katedralna, gdzie urządzono letnią galerię polskiej sztuki współczesnej.

Najistotniejsza dla charakteru działalności Muzeum

Mikołaja Kopernika jest prezentacją i popularyzacją problematyki astronomicznej. Początkowo w zbiorach znajdowały się tylko kopie instrumentarium Kopernika wykonane przez Tadeusza Przypkowskiego. Od końca lat 70. XX w. muzeum gromadzi zabytkowe instrumenty astronomiczne oraz, w mniejszym stopniu, służące geodezji i nawigacji. Stanowią one podstawę stale rozwijanego działu historii astronomii. W latach 90. XX w. zbiory działu astronomii powiększyły się znacząco o kolekcję meteorytów.

Jedną z zupełnie wyjątkowych specjalności naszego muzeum jest praca naukowo-oświatowa w dziedzinie astronomii. Celowi temu służy planetarium zainstalowane w roku 1973 we wnętrzu oktagonu, na którym stoi dzwonnica. Na kopule sztucznego nieba o średnicy 8 m., za pomocą aparatury ZKP-2 firmy Carl-Zeiss-Jena wyświetlane są obrazy ciał niebieskich widocznych z każdej szerokości geograficznej, o każdej porze roku i dnia. W ciągu ponad 30 lat odbyło się tutaj ponad 35 000 seansów, obejrzanych przez blisko 2 000 000 osób. Przez ten czas przygotowano ponad 50 tytułów seansów o tematyce astronomicznej, z których zwłaszcza *Komety* oraz *Jak Kopernik obserwował*, cieszyły się dużym zainteresowaniem.

Od roku 1981 działalność tę wspiera obserwatorium astronomiczne usytuowane na Górze Żurawiej, stanowiącej najwyższe wzniesienie w najbliższej okolicy. Znajdują się tam pawilony ze sprzętem astronomicznym oraz budynek wyposażony w specjalistyczne pracownie. Dla szczególnie zainteresowanych astronomią muzeum, we współpracy z Polskim Towarzystwem Miłośników Astronomii organizuje letnie obozy pod hasłem „Wakacje w Planetarium i Obserwatorium”. Podobnie jak inni pracownicy merytoryczni muzeum, również pracownicy planetarium publikują wiele artykułów naukowych i popularnych w czasopiśmie i wydawnictwach specjalistycznych.

Muzeum posiada także bogaty zbiór numizmatów, w tym niemal wszystkie medale kopernikowskie.

W roku 1989 muzeum przejęło na własność zespół zabytkowego szpitala św. Ducha. Usytuowany jest on we wschodniej części miasta, na lewym brzegu zasypanego w roku 1967 średnio-wiecznego kanału. Od Wzgórza Katedralnego

dzieli go niecałe pół kilometra. Niezniszczony w czasie działań ostatniej wojny, nieużytkowany, uległ stopniowej dewastacji. W roku 1978 dyrekcja Muzeum Mikołaja Kopernika podjęła inicjatywę zorganizowania w nim ekspozycji związanej z historią medycyny, mając na uwadze to, że Kopernik wśród wielu różnych umiejętności, posiadał także dosyć rozległą na owe czasy wiedzę medyczną, którą służył głównie biskupowi. Jeszcze w roku 1974, nie mając koncepcji zaadaptowania szpitala, ze środków konserwatorskich rozpoczęto tam prace archeologiczne, pozyskując znakomity materiał zabytkowy dla celów ekspozycyjnych. Owe badania pozwoliły również na ustalenia dotyczące rozwoju przestrzennego budynków szpitala i kaplicy.

Szpital powstał prawdopodobnie w połowie XIV wieku. Pierwotnie zarówno szpital, jak i kaplica, wzniesione były z bali obrzuconych glina, a dachy miały pokryte słomą. Opierając się na zachowanych dokumentach, datę budowy istniejącej, murowanej kaplicy umieścić można między rokiem 1426 a 1433. W latach 1507-1519 szpital czasowo prowadzony był przez antonitów

12. Fragment stałej ekspozycji kopernikowskiej w dawnym pałacu biskupim na Wzgórzu Katedralnym

12. Fragment of a permanent Copernicus exposition in the former bishops' palace on Cathedral Hill

przybyłych z Tempzin w Meklemburgii. Interesujący jest udział Mikołaja Kopernika w posiedzeniu kapituły w dniu 7 kwietnia 1507 r. w sprawie darowizny szpitala na rzecz antonitów. Jest to jedno z nielicznych świadectw najwcześniejszych lat jego pobytu na Warmii. Na pierwsze lata preceptorii antonitów przypada budowa murowanego szpitala dla chorych i ubogich. Po roku 1686 rozebrano rozwalający się już budynek szpitalny i, zachowując średniowieczne fragmenty, wybudowano nowy, istniejący do dzisiaj. W roku 1691 przebudowano południowy aneks kaplicy na oratorium św. Anny. Dalsze niewielkie prace budowlane prowadzono w roku 1709, kiedy przybudowano do półkolistej absydy zakrystię, a dawną zamieniono na oratorium św. Józefa. W roku 1742 w czasie remontu dachu szpitala wybudowano nową sygnaturkę – od tego czasu, mimo niewielkich napraw przed połową XIX w., w roku 1907 i w latach 1931-1932, szpital w niezmienionym kształcie przetrwał do dziś.

W roku 1980 przystąpiono do prac remontowo-konserwatorskich budynku przeznaczonego na siedzibę działu historii medycyny Muzeum Mikołaja Kopernika. Prace zakończone zostały jesienią 1989 roku. W ciągu następnych lat zagospodarowano otoczenie szpitala, organizując po stronie południowej, w miejscu przyszpitalnego cmentarza, herbarium, i udostępniono jego wnętrze zwiedzającym. Szpital św. Ducha z kaplicą św. Anny we Fromborku jest dzisiaj jedynym w Polsce zabytkiem szpitalnictwa zachowanym w niezmienionym kształcie od pierwszej połowy XVIII wieku.

Zespół szpitalny złożony jest z gotyckiej, orientowanej kaplicy i przylegającego do niej od zachodu gotycko-barokowego szpitala. Usytuowany jest wzdłuż południowej pierzei ul. Starej. Od strony wschodniej otacza go teren dawnego cmentarza, od południa – herbarium i ogród. Murek z bramką otaczający cmentarz pochodzi z XV-XVIII wieku. Szpital zbudowany został na planie wydłużonego prostokąta, kaplica na planie zbliżonym do kwadratu z trzema aneksami i półkolistą absydą.

Otynkowany korpus szpitala dzięki charakterystycznemu dla kościołów bazylikowych układowi stwarza wrażenie budowli sakralnej. Potęguje je występująca od strony wschodniej, usytuowana na osi szpitala kaplica, stanowiąca jakby rodzaj prezbiterium. Salowa kaplica już od czasów średniowiecza połączona była z salą szpitalną półkolistą arkadą z drewnianą kratą na całej wysokości. Owa sala, przypominająca kościelną główną nawę, pełniła niegdyś funkcje jadalni, infirmerii i miejsca wspólnych modłów hospitalistów, zajmujących dwanaście cel usytuowanych po obu stronach przestrzeni szpitalnej. Cele te, znacznie niższe od głównej sali, przykryte ceramicznymi dachami pulpityowymi, sprawiają na zewnątrz wrażenie bocznych naw bazylikowego kościoła. Obok szeregu cel, połączonych w jedną przestrzeń w roku 1907 i później w roku 1959, znajdowały się od strony zachodniej apteka szpitalna i kuchnia, otwarte arkadami do nawy głównej. W tej samej części budynku szpitalnego odsłonięto podczas ostatnich prac archeologicznych kilka ostrołukowo sklepionych piwnic z około połowy XIV w., nie powiązanych już z dzisiejszym układem przestrzennym zespołu szpitalnego. Tam właśnie odsłonięto, poddano konserwacji i wyeksponowano unikatowe w skali Europy średniowieczne piece łaziebne.

Sala szpitalna i kaplica św. Anny mają pozorne sklepienia kolebkowe, zaś stropy w absydzie i w zakrystii – belkowe. Boczne oratoria kaplicy posiadają kolebki poprzeczne. Przestrzenie po dawnych izbach hospitalistów przykryto w czasie remontu w latach 1982-1985 stropami ceramicznymi. Drewniane

13. Fragment ekspozycji „Od Kopernika do Newtona” w dawnym pałacu biskupim na Wzgórzu Katedralnym

13. Fragment of an exposition "From Kopernik to Newton" in the former bishops' palace on Cathedral Hill

niany balkon chórowy w zachodniej części głównej sali pochodzi z roku 1907. Na zewnętrznych elewacjach szpitala zachowały się skromne detale architektoniczne, głównie z końca XVII wieku. Główny korpus szpitala przykryty został trójspadowym dachem ceramicznym, kaplica – dachem dwuspadowym, a jej absyda również ceramicznym, trójspadowym daszkiem. Od strony wschodniej, na skraju szpitalnej kalenicy, zachowana została pochodząca z początku wieku XIX murowana konstrukcja sygnaturki, na której znajduje się okazałe gniazdo bocianie. Druga wieżyczka na sygnaturkę, ażurowa, zwieńczona cebulastym hełmem i kryta blachą, znajduje się po przeciwnej stronie kalenicy i pochodzi z roku 1742. Szczyt schodkowy dobudowanego w wieku XVI do kaplicy oratorium św. Józefa ma charakter gotycki.

Najcenniejszą ozdobą wnętrza kaplicy jest zachowane tutaj malowidło *Sąd Ostateczny*, pokrywające absydę. Trudno obecnie w całości odtworzyć pierwotny program ikonograficzny, bowiem kilka scen uległo całkowitemu zniszczeniu przy przekuwaniu drzwi prowadzących do wzniesionej w roku 1709 zakrystii. Jeszcze niedawno uważano, że polichromię w kaplicy wykonał ok. roku 1434 fromborski pisarz miejski Krzysztof Blumenroth, jednakże w świetle ustaleń Andrzeja Paczesnego, konserwującego obecnie odsłonięte tutaj malowidła, czas wykonania całej polichromii należy odnieść do wieku XVI. Pewnym pozostaje to, że autorem musiał być miniaturzysta, któremu znacznie bliższa była teologia niż arkania malarstwa ściennego. Malowidło *Sąd Ostateczny* odkryto w roku 1931 i w latach następnych zabezpieczono przy pomocy konserwatorów z Królewca. W roku 1961 konserwowane było przez zespół po kierunkiem Barbary Grabowskiej z Gdańska. Malowidła na ścianach bocznych i w oratoriach częściowo odsłoniła i zabezpieczyła w roku 1981 Janina Piaskowska, a w latach 1983-1984 *Sąd Ostateczny* konserwował Jacek Wziątek z zespołem.

Już od połowy lat 80. XX w. gromadzone są w muzeum zabytki związane z historią medycyny. Obecnie w skład tego zbioru, liczącego przeszło 500 eksponatów z okresu od XVI do XX w., wchodzi bogata kolekcja naczyń aptekarskich, sprzęty i naczynia medyczne, głównie z najbliższego regionu. Część z nich udostępniona jest na stałej ekspozycji w północnym aneksie budynku szpitalnego. Wystawę uzupełniają bogate zbiory medyczne biblioteki muzealnej – starodruki, rękopiśmienne recepty oraz wypisy leków, a także dawna grafika o tematyce medycznej. Spośród druków medycznych należy wyróżnić słynne aforyzmy Hipokratesa z XVI-wiecznym komentarzem, zielniki polskie z XVI-XVII w., m.in. *Zielnik polski* Marcina z Urzędo-

14. Muzealne planetarium w dawnej dzwonnicy katedralnej

14. Museum planetarium in the former cathedral bell tower

wa, *Zielnik* Szymona Syreniusza, wydany w Krakowie w roku 1613, a także traktat o tętnie z wieku XVI sławnego lekarza poznańskiego Józefa Strusia. Na tej ekspozycji znajdują się również atlasy anatomiczne, w tym XVII-wieczne dzieło o chirurgii Jana Scultetiego, polski podręcznik położnictwa z XVIII w. pt. *O sztuce babienia* oraz XVI-wieczne publikacje słynnego Paracelsusa.

Z braku wystarczającej powierzchni wystawienniczej w obiektach muzealnych na Wzgórzu Katedralnym, w zespole szpitalnym organizowane są często ekspozycje czasowe sztuki dawnej i współczesnej oraz rzemiosła artystycznego i ceramiki.

W roku 2007 Muzeum Mikołaja Kopernika przejęło stojącą wśród starodrzewu, w pobliżu zespołu szpitala św. Ducha, Kaplicę św. Jerzego. Wzniesiona została po roku 1826 z cegły po rozebraniu istniejącego tutaj wcześniej leprozorium. Nadano jej skromną barokową formę. Zbudowana na planie kwadratu kaplica jest

murowana i tynkowana. W elewacji wschodniej znajduje się duże półkoliste okno. Wschodni szczyt jest wolutowy. Na kalenicy dwuspadowego, ceramicznego dachu ustawiono drewnianą wieżyczkę sygnaturki o stożkowym, pokrytym blachą hełmie. Wejście do wnętrza kaplicy, przykrytego drewnianym stropem, prowadzi od strony południowej. Jeszcze po II wojnie światowej był wokół kaplicy niewielki cmentarz, zlikwidowany w roku 1970. Na jego miejscu powstał park, włączony ostatnio do terenów przyszpitalnych w sąsiedztwie muzealnego herbarium. W roku 2009 kaplica będzie remontowana i udostępniona zwiedzającym.

Po roku 2018 własnością muzeum na zasadzie dzierżawy wieczystej pozostaną jedynie tereny Obserwatorium Astronomicznego na Górze Żurawiej oraz zespół szpitalny św. Ducha i kaplica św. Jerzego. Do dnia dzisiejszego nie wiadomo, jakie stanowisko zaj-

mie w przyszłości kapituła w stosunku do obiektów użytkowanych przez Muzeum Mikołaja Kopernika na Wzgórzu Katedralnym. Ta niepewność powoduje, że staraniem dyrekcji muzeum realizowane są tutaj tylko najpilniejsze prace konserwatorskie i remontowe, gdyż brakuje możliwości działania bardziej perspektywicznego.

Już pierwszy kierownik Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku, Otton Ślizień nawiązał ścisłą współpracę z ówczesnym proboszczem katedry, salezjaninem Zygmuntem Maciakiem. Polegała ona głównie na wspólnej dbałości o estetykę zabytków na Wzgórzu i o ich otoczenie. Współpraca taka kontynuowana jest do dnia dzisiejszego. W latach 1963-1965 pracownik muzeum Stefan Połom pomagał księdzu Józefowi Siance w pracach przy rekonstrukcji katedralnych organów. Kiedy w roku 1966 zakończono w katedrze prace organmistrzowskie, niżej podpisany pomagał w przygotowaniach do organizacji pierwszego międzynarodowego koncertu organowego, opracował też tekst do folderu towarzyszącego drugiemu koncertowi w roku 1967. W roku 1970 współpracująca z muzeum konserwatorka Janina Piaskowska wykonała prace renowacyjne przy emporze organowej. Na początku lat 70. XX w. kierująca Muzeum Mikołaja Kopernika Barbara Hulanicka wykonała kilka kilimowych antependiów do manierystycznych ołtarzy w katedrze. Kolejni kierownicy i dyrektorzy mieli swój udział w pomocy przy programowaniu prac konserwatorskich w katedrze i opracowywaniu koniecznej dla nich dokumentacji. Ostatnią realizacją na rzecz katedry fromborskiej było opracowanie w 2008 r. szerokiego programu nowego szklenia witrażowego tego najważniejszego kościoła Warmii.

W roku 1991 na podstawie umowy zawartej pomiędzy proboszczem katedry ks. prałatem Tadeuszem Graniczką a dyrektorem Muzeum Mikołaja Kopernika Henrykiem Szkopem, muzeum przejęło nadzór nad ruchem turystycznym w katedrze. Ta trwająca do dnia dzisiejszego współpraca przynosi wymierne korzyści dla obu stron. Zadowoleni są też turyści, bowiem bez przeszkód mogą zwiedzać wnętrze katedry w godzinach otwarcia obiektów muzealnych.

We wrześniu 1992 r. staraniem muzeum nagrano w katedrze koncert organowy wykonany przez prof. Andrzeja Chorościńskiego na instrumencie z roku 1683,

15. Najnowszy pawilon obserwacyjny w muzealnym obserwatorium astronomicznym

15. Most recent observation pavilion in the museum astronomical observatory

który modernizowany był w latach 1935 i 1964-1967. W roku następnym wydano go na kasecie magnetofonowej i na płycie kompaktowej pt. *Organy fromborskie*. W roku 1995 wydano podobnie wiele utworów organowych w wykonaniu prof. Józefa Serafina, a w roku 2002 w ten sam sposób zarejestrowano koncert Juliusza Gembalskiego.

W końcu lat 90. XX w., kustosz muzeum Elżbieta Topolnicka-Niemcewicz, zidentyfikowała i opracowała obrazy importowane w XVII i XVIII z Włoch do retabulów katedralnych ołtarzy i w tym samym czasie kustosz Weronika Wojnowska opracowała problematykę XIX-XX wiecznych witraży m.in. z okien południowej elewacji katedry, co posłużyło również do przyjęcia metody ich późniejszej konserwacji. W muzeum powstało wiele publikacji na tematy dotyczące historii Wzgórza Katedralnego, miasta oraz szpitala św. Ducha z kaplicą św. Anny. Muzealnicy fromborscy w swoich opracowaniach pisali często o historii i zabytkach innych miejscowości na Warmii, nie tylko tych z okolic Fromborka. Publikacje tego rodzaju zaczęły się ukazywać już pod koniec lat 60. XX w. i wydawane są do dnia dzisiejszego. Najobszerniejsze opracowania to album *Frombork* autorstwa Jerzego Sikorskiego i Tadeusza Piaskowskiego z roku 1972 oraz album *Zabytki Fromborka* Tadeusza Piaskowskiego i Henryka Szkopa wydany w roku 2004.

Pod koniec 1992 r. rozpoczęto prace zmierzające do komputeryzacji muzeum – zakupiono wówczas pierwszy sprzęt i oprogramowanie. Komputery pracujące w sieci zainstalowano najpierw w sekretariacie oraz w dziale dokumentacji, bibliotece i planetarium. W roku 1997 przygotowano i uruchomiono internetowe strony muzealne pod zarejestrowaną domeną www.frombork.art.pl. Prezentowana jest na nich w pięciu językach aktualna działalność muzeum, oraz podawane są podstawowe wiadomości turystyczne dla odwiedzających zabytkowy zespół miasta i Wzgórza Katedralnego.

Ostatnią pasją muzealników fromborskich jest zabytkowa ceramika w najszerszym ujęciu tego tematu. Inspiracją tych zainteresowań były zabytki ceramiki użytkowej i artystycznej pochodzące z tutejszych wykopisk oraz zabytkowe piece (XV-XVIII w.) eksponowane w starym pałacu biskupim od roku 1970. Zainteresowano się najpierw ceramiką kadyńską, której dużą wystawę zorganizowano w muzeum pod koniec lat 90. XX wieku. W roku 2005 Muzeum Mikołaja Kopernika wzbogaciło się o porcelanowy serwis datowany na koniec XIX w. liczący 246 sztuk. Został on przypadkowo odnaleziony we wschodniopruskim majątku Piele, zakupany tam zimą 1945 r., kiedy jego ostatnia właścicielka

16. Zespół szpitala św. Ducha we Fromborku – widok od strony wschodniej

16. The Holy Ghost Hospital complex in Frombork – view from the east

cicielka Ada von Brandt opuszczała włości uciekając przed zbliżającym się frontem.

Już w połowie lat 80. rozpoczęto gromadzenie zabytkowych kafli z pieców znajdujących się we Fromborku i w jego okolicy. Pierwszym egzemplarzem był XVIII-wieczny, dwukondygnacyjny piec z przeznaczonej wówczas do remontu kanonii pod patronatem św. Pawła. W celu uchronienia przed dewastacją został on, rozebrany i złożony w muzealnych magazynach. Zbiory kafli wzbogacano dzięki penetracji terenowej i zakupom; inwentaryzowano też zabytkowe piece zachowane jeszcze *in situ*. W 2008 r. zorganizowano wystawę „Przyjaciele naszych długich zim”, prezentującą zbiór powstały w rezultacie wieloletniej inwentaryzacji prowadzonej na terenie dawnych Prus Wschodnich i Pomorza przez Muzeum Mikołaja Kopernika, przy wsparciu Towarzystwa Miłośników Pieców Kaflowych

Muzea kościelne i zbiory sakralne

z Braniewa. Doceniając te działania, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przyznał trzykrotnie kustoszom Jadwidze Semków i Weronice Wojnowskiej stypendia naukowe.

W połowie 2000 r. Muzeum Mikołaja Kopernika zostało zaproszone do realizacji projektu World View Network w ramach międzynarodowego projektu „Kultura 2000” finansowanego przez Unię Europejską. Projekt z dziedziny historii astronomii dotyczył pięciu wielkich astronomów nowożytnej Europy: Mikołaja Kopernika, Tychona de Brahe, Galileusza, Jana Keplera i Izaaka Newtona. Zakładał on szeroką współpracę pomiędzy departamentem kultury miasta Landskrona i Muzeum Tychona de Brahe na wyspie Hven w Szwecji, Muzeum Historii Nauki we Florencji, Narodowym Muzeum Techniki w Pradze, National Trust i Woolsthorpe Manor w Wielkiej Brytanii oraz Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku. Współpraca obejmowała cztery zadania. Pierwsze z nich to utworzenie inwentarza pamiątek historycznych i artystycznych po pięciu

17. Wystawa „Porcelanowy skarb” w zespole poszpitalnym św. Ducha we Fromborku

17. Exhibition "Porcelain treasure" in the Holy Ghost Hospital complex in Frombork

18. Uroczystość nadania imienia ulicy Ottona Ślizienia – pierwszego muzealnego kustosza we Fromborku, 2006

18. Ceremony of naming a street after Otto Ślizien – the first museum custodian in Frombork, 2006

(Fot. 8 – W. Stępień; pozostałe z Archiwum Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku)

uczonych. Drugie – opracowanie projektu rozwoju każdego muzeum uczestniczącego w programie. Trzecie – stworzenie stron internetowych, które prezentowałyby krótką historię rozwoju poglądów na budowę świata, postacie pięciu astronomów, poświęcone im muzea, oraz współpracę między nimi. Efektem czwartego będzie wspólnie zorganizowana wystawa objazdowa. Część zadań wyznaczonych w tym projekcie została już wykonana, część czeka jeszcze na realizację. Z ramienia Muzeum Mikołaja Kopernika uczestniczą w nim: dyrektor Henryk Szkop oraz kustosze Barbara Cybulska, Małgorzata Czupajło i Magdalena Pilska-Piotrowska.

W roku 2007 firma witrażownicza Heinricha Oidtmanna z Linnich obchodziła jubileusz 150-lecia swojego istnienia. Z tej okazji zorganizowano w Linnich

piękną wystawę. W warsztacie Oidtmanna w latach 1867-1911 wykonano większość witraży dla fromborskiej katedry. Doceniając dorobek naukowy kustosz Weroniki Wojnowskiej, powierzono jej opracowanie niemiecko-polskiego tekstu do starannie wydanej publikacji towarzyszącej ekspozycji.

W końcu marca 2008 r., prepozyt kapituły katedralnej we Fromborku ks. bp. Jacek Jezierski zaprosił zespół muzealny do udziału w sesji naukowej przewidzianej w 2010 r. w związku z 750-leciem Kapituły Warmińskiej i do współtworzenia publikacji poświęconej temu wydarzeniu.

Ostatnio Muzeum Mikołaja Kopernika odwiedza rocznie blisko 150 000 osób. Najwyższa frekwencja miała miejsce w roku 1977, kiedy przez ekspozycje muzealne przewinęło się 275 464 zwiedzających.

Tadeusz Piaskowski

The Mikołaj Kopernik Museum in Frombork. An example of the Cooperation of Secular Museum Professionals and Cathedral Clergy

Frombork, the city where Mikołaj Kopernik (Nicolaus Copernicus) lived and worked, is located on the eastern bank of the Vistula Estuary. In 1329-1388 a cathedral of the Holy Virgin Mary and St. Andrew the Apostle was built on a hill towering over the town, and from the very onset became the prime church of the diocese of Warmia. In time, the cathedral was encircled with a system of walls, towers and defensive bastions. Mikołaj Kopernik was a canon of the Frombork chapter from 1507 until his death in 1543, and resided and worked on Cathedral Hill, where he conducted astronomical observations and wrote his momentous *De revolutionibus*. Although the memory of Kopernik continued to be cultivated uninterruptedly, not until 1916 was a small museum organised upon the initiative of Eugeniusz Brach Vogel, a canon of the Frombork chapter and an outstanding historian. The exposition was featured in a defensive tower, which belonged to the astronomer and burned down together with the majority of the historical buildings on the Hill in February 1945, after the arrival of the Red Army.

Once this part of former Eastern Prussia was taken over by the Polish government administration and the diocese of Warmia – by the Apostolic Administration, work was inaugurated on putting Cathedral Hill into order. Immediately afterwards, upon the initiative of Stanisław Lorentz, the then director of the National Museum in Warsaw, the least damaged buildings on the Hill were restored to be adapted for the Mikołaj Kopernik Museum. The Museum's seat was to be composed of the canonry of the Holy Virgin Mary (seventeenth-eighteenth century), the fifteenth-century House of the Custodian, and a fourteenth-

century defensive tower, known since the seventeenth century as the Kopernik Tower. After the completion of indispensable repair-adaptation the post-war Mikołaj Kopernik Museum was opened to the public on 5 September 1948.

The scarcity of original historical monuments associated with Copernicus and his activity inspired the restoration of the historical architectural complex on Cathedral Hill. The conservation commenced right after the war is continued up to this day. During the 1990s this historical complex was included onto the UNESCO World Heritage List.

In time, the Mikołaj Kopernik Museum gained extremely valuable collections of old prints, including sixteenth-century works by Copernicus, astronomical instruments, and excellent works of art and the crafts. Once the Museum was transferred in 1970 to the rebuilt Old Bishop's Palace (fourteenth-eighteenth century) it was granted several new departments, i.a. astronomical, which conducts educational undertakings in a planetarium located in a fifteenth-century bastion. From 1981 the Museum also has its own astronomical observatory, situated near Cathedral Hill. Since 1989, following the incorporation of the historical Hospital of the Holy Ghost (fifteenth-eighteenth century) the Museum also contains a department on the history of medicine.

In recent years, the museum staff in Frombork embarked upon research and inventory efforts relating to the numerous nineteenth-century stained glass windows from former Eastern Prussia and twentieth-century tile stoves.

□